

УДК: 27.00.06

Управління масами в епоху суспільства споживання

М. А. ЗУБАРЄВА

Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна,
E-mail: maxazub@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглянуто сутність та витoki ідеї феномена мас, детермінанти появи масової свідомості у соціально-філософському та політологічному аспектах. Проаналізовано вплив зовнішніх факторів на установки мас у контексті соціально-психологічних і інформаційно-комунікативних складових. Визначені головні характеристики суспільства споживання: масове споживання матеріальних благ і формування відповідної системи цінностей і установок. Окреслено труднощі, з якими стикається дослідник феномена мас. Розглянуто теорію Ж. Бодрійяра про симуляцію в мас-медіа. Досліджено погляди вченого про взаємозалежність інформації і смислу, сутнісні характеристики симуляції. Показано прояви властивостей мас: відсутність атрибуту, предикату, якості, референції. Розглянуто поняття медіа-тероризму та його вплив на свідомість мас у контексті інформаційної війни між Росією та Україною, основні види інформаційного тероризму та пов'язані з ним загрози інформаційній безпеці, оцінюється ступінь їх небезпеки. Показана реакція мас на медіа-тероризм, зокрема виникнення міжнаціональних конфліктів, деструктивних явищ у суспільстві (депресія, зневіра в державу і т.д.). Надані рекомендації щодо ефективного управління масами в епоху суспільства споживання, вміння протистояти спробам маніпулювання собою за допомогою інформаційних потоків.

Ключові слова: маса, масова свідомість, симуляція, маніпуляція, соціальні трансформації, мас-медіа, інформаційна війна, медіа-тероризм.

Masses management in the epoch of the consumer society

M.A. ZUBARIEVA

National university «Ostrog academy», Ostrog, Ukraine, E-mail: maxazub@mail.ru

Abstract

The article examines the nature and origins of the idea of the phenomenon of mass, the mass consciousness, determinants of social and political science and philosophical aspects. The influence of external factors on the installation of the masses in the context of socio-psychological, informational and communicational components is analyzed. The main characteristics of the consumer society: mass consumption of goods and the formation of an appropriate system of values and attitudes are identified. Outlined the difficulties faced by the researcher mass phenomenon. The theory of Jean Baudrillard about simulation in the media is observed. The views of scientific information and interdependence of meaning, the essential characteristics of the simulation are investigated. Signs of mass properties: missing attribute, predicate, quality, references are demonstrated. The issue of media terrorism and its impact on the consciousness of the masses in the context of the information war between Russia and Ukraine is examined, the main kinds of informational terrorism and the threats to the informational safety, also the degree of their danger is valued. The reaction of mass media on terrorism, including the emergence of ethnic conflicts, destructive phenomena in society (depression, disappointment in the state, etc.) are shown. The recommendations for effective management of the masses in the era of consumer society, the ability to resist attempts to manipulate them through information flows are provided.

Keywords: mass, mass consciousness, simulation, manipulation, social transformation, media, information warfare, media terrorism.

Постановка проблеми. Великі маси людей не можуть жити без відповідних механізмів управління. У минулому управління масовою активністю було більш полегшено (у цьому плані працювала, наприклад, в тому числі релігія), оскільки світ був більш стійким, тому його модель (картина) теж була постійною і фіксованою. Сьогодні світ перебуває в динаміці і це вимагає більш складних методів управління, які б враховували і цю динаміку, а також факт більшої різноманітності дозволених ва-

ріантів поведінки людей. Тобто минулі етапи з одним варіантом поведінки та усталеними поглядами на світ є з цих позицій простими і легкими для управління масовою свідомістю.

Маси не володіють ні атрибутом, ні предикатом, ні якістю, ні референцією. Саме в цьому полягає їх визначеність, або радикальна невизначеність. Вони не мають соціологічної реальності. Мовчазна більшість (якою є маси) — референт уявний, який дуже легко піддається зомбуванню [1]. Тож постає питання про

© М. А. Зубарева, 2015

особливості управління масами в епоху споживання, участі мас-медіа у формуванні позитивних установок мас. Гуманітарні технології, які цим займаються, не аналізують і не продукують тексти, вони продукують життя, оскільки мають своєю метою зміну поведінки. Саме така адаптація дозволяє людству рухатися вперед.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення феномена мас започатковано роботами ряду дослідників періоду XIX – поч. XX ст., які вперше звернулися до розгляду феномена мас (Ж. Бодріяр, Е. Каннеті, Г. Лебон, С. Московічі, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Тард та ін.). Однак, існують певні труднощі, з якими стикається кожен, хто приступає до вивчення феномена мас крізь призму суспільно-політичних реалій, що пов'язане з природою та властивостями феномена мас, які доволі важко піддаються фіксуванню і опису, будучи невлотними з точки зору строгих визначень та сьогодишнього впливу на них мас-медіа.

Мета дослідження – розглянути сутність та витoki ідеї феномена мас, особливості управління масами в епоху суспільства споживання.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство — це перш за все суспільство споживання, що характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. Збільшення кількості людей, які поділяють цінності суспільства споживання, є однією з рис сучасного людства. Суспільство споживання характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок. Збільшення кількості людей, які поділяють цінності суспільства споживання, є однією з рис сучасного людства.

Так, у соціально-філософській праці Жана Бодріяра «В тіні мовчазної більшості, або кінець соціального» (фр. *A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*), 1982 р, автор ставить під питання саме існування соціального, робить спробу деконструувати соціологію як таку, різні соціологічні та просто «очевидні» поняття, а також у рамках своєї власної теорії дає характеристику основних рис сучасності, таким як «мовчазна більшість» (чорна діра мас), конформізм, які трансформувалися в гіперконформізм, схлопування «соціального тіла», тероризм, настання епохи симуляції і гіперреальності [1].

Тож, зважаючи на дане формулювання, маси не є референтом, оскільки вже не належать звичному порядку уявлення. Маси не виражають себе, їх зондують. Вони не рефлектують, їх піддають тестуванню. Політичний референт поступився місцем референдуму. Однак зондування, тести, референдум, засоби масової інформації виступають в якості механізмів, які діють вже в плані симуляції, а не репрезен-

тації і орієнтовані вони вже на модель, а не на референт. Маси весь вплив соціального і політичного поглинають і нейтралізують безповоротно. Таким чином, вмирає соціальне. Маси не є суб'єктом історії, бо не здатні представляти себе в політичному. Будь-яка репрезентація мас є симулякр, тобто своєрідна копія, яка не має оригіналу в реальності.

Появу мовчазної більшості (маси) потрібно розглядати в рамках цілісного процесу історичного опору соціальному. Помилково вважати маси якоюсь сутністю, маси — це тінь, що відкидається владою. Маси — це безодня, яка поступово поглинає владу. Гегемонія сенсу несе в собі терор схематизації, від якого і намагаються ухилитися маси, перетворюючись в кінцевому рахунку на якусь подобу чорної діри, безжально викривляючи все випромінювання, всі потоки, спрямовані до неї.

Тут же слід зазначити, абсолютно погоджуючись із Ж. Бодріяром, що самі маси перетворилися на публіку, яку цікавлять тільки видовища, а саме так сприймаються важливі політичні події в країні. Вони повністю йдуть у світ приватного життя. Споріднений феномен, близький по цілі з масами, — це тероризм, який, як і маси, знищує соціальне [1].

Сила поглинання, нейтралізації і розсіювання до перетворення на ніщо все, що до неї направлено, перевершує зараз усі інші сили. Разом зі змістом зникає й інформація, тому всі заклики, засновані на розсудливості, до більш повного інформування мас, до підвищення їх культурного рівня, до забезпечення повноцінної соціалізації марні, бо за всім цим маси відчують тиск, якому і протиставляють стратегію розсіювання сенсу і споживання тільки видовищ і знаків замість сенсу.

Байдужість — це сутність мас, це їх єдина практика. Маси характеризує не негативність і вибух, але поглинання і імплюзія. Раніше, коли владні механізми були централізовані і бюрократизовані, пасивність мас віталася владою і підтримувалася нею. Але тепер байдужість і пасивність мас віще крах влади, тому спостерігається трансформація її установок - підштовхування до участі в управлінні, до активності, заклики висловлюватися, говорити, дискутувати, масам нав'язують соціальність, участь у різних політичних рухах, війнах і таке інше. Але еволюція соціального змінилася інволюцією. Тому зараз з масою грають, оточують її турботою, її досліджують, при цьому розгортають інформаційність, намагаючись реалізувати зворотний зв'язок, але ефект — зворотний. Інформація, яку намагаються ввести в маси з метою трансформувати маси в енергію для побудови «соціального», лише здійснює подальше провадження маси, все більш послабляючи «поле соціальності». Шаленство царюючих зараз мас-медіа та інформації руйнує соціальне, соціальна енергія мас

згасла. На сьогоднішній день має місце вкрай суперечлива ситуація: і ЗМІ, і інформація виробляють соціальне, але одночасно руйнують його; маси, вироблені соціальним, поглинають його. Виходить, що дефініція соціального не має референта, що цей термін нічого не позначає і є результатом абстрагування (гіпостазування), або ж він є симуляцією, видимістю. Сьогодні головна проблема системи — це виробництво сенсу, без якого влада виявляється, по суті, простим симулякром, тому виробництво попиту на сенс незмірно важливіше. Але зрештою виробництво попиту на сенс стане нездійсненним. Ситуація схожа на гру двох сторін і поки не можна сказати, хто здобуває у ній верх: 1) симуляція, яку влада обрушує на маси, або 2) симуляція, яку маси у відповідь звертають на владу.

Сучасні суспільства, на відміну від «примітивних» традиційних, будуються на основі експансії, вибухових процесів, прагнення до універсальності (ринку, закону, цінностей, прагнення до завоювання). Сьогодні вибуховий розвиток йде такими високими темпами, що розвиток за рахунок «контрольованого вибуху» стає вже неможливим і суспільство починає руйнуватися [1].

Світ сьогодення в значному ступені сформований масовими комунікаціями. Політичні чи економічні події тільки тоді стають значущими, коли про них повідомляють в ЗМІ. При цьому варто звернути увагу на певну залежність: чим більш значуща ця подія в реальному світі, тим більше місце вона повинна займати в потоках інформації. Сьогодні жодна західна структура не може існувати без відповідної комунікативної підтримки.

Так, наприклад, посольство США в Москві має у своєму складі вісім чоловік для зв'язків з пресою. Відповідно всі західні філії компаній на території автоматично повторюють і наявність співробітників сфери публік рілейшнз, прийняті на їх рідній землі. Країнам СНД (в т.ч. Україні) важко увійти в цей світ на рівних, бо в ньому всі вакантні місця вже зайняті. Від країни, яка знаходиться на одній позиції з країнами третього світу, чекають розповідей про стихійні лиха, про страйки, про голод. Перше місце стає першим, тільки якщо є хтось, хто займає останнє місце, на тлі якого можна добре виглядати.

Українські ЗМІ не можуть перемогти цю тенденцію, оскільки не володіють достатньою силою. Україна, до того ж, і не має зорієнтованих на Захід чи на Росію значних каналів ЗМІ. Але одночасно є відповідний закон пропаганди: немає сенсу витратити гроші на руйнування стереотипу, оскільки зробити це практично неможливо. Можна тільки спробувати будувати поруч новий стереотип. Є також закон селективного сприйняття: ми беремо з потоку новин тільки те, що відповідає нашій картині світу,

відкидаючи те, що намагається її порушити. Тим самим, ми як би підтримуємо певний рівень психологічної комфортності. Ймовірно, з цієї причини «корумпованість» ми виправдовуємо розповіддю про те, що приватизація супроводжується криміналізацією. Причому формулюємо це майже як новий закон Ньютона.

Комунікативний простір України, незалежно від спроб налагодити управління ним, формується сьогодні з незалежних ні від кого законів. З одного боку, ЗМК поставлені в ситуацію самовиживання. З іншого, ЗМК почали активно використовуватися в політичній боротьбі, відкриваючи свої сторінки для сильного потоку негативного інформування, чого не було раніше. Частково це знімається певним нереагуванням на висловлені в пресі звинувачення, в той час як раніше за подібними публікаціями пішли б круті заходи. Тобто відкривши «шлюзи» для негативу, суспільство збалансувало його надходження відсутністю реакції на нього ж, знову привівши у відповідність свою систему.

Коли монологічне суспільство будує суспільство діалогічне, воно неминує знову починає повторювати свій старий шлях. В Україні теж є в наявності чіткі паростки будівництва нової єдиної ієрархії, що порушують принцип діалогізму. Наведемо лише деякі приклади [7]: 1) УТ-1 декларується як національний канал, де можливий тільки варіант монологізму (критика влади не є прийнятною); 2) на рівні національного будівництва декларується ідея «титульної нації», всі інші народи повинні перейнятися однією ідеєю, всі інші мови повинні поступитися місцем одній мові; 3) починають будуватися партії під владу (НДП, Аграрна партія), які повторюють старе злиття партійних і владних структур. Тільки якщо раніше партія стояла вище влади, то тепер, навпаки, у парі «влада-партія» пріоритет відданий владі; 4) будь-яка стаття в ЗМК починає розглядатися з точки зору того, хто за нею стоїть, в громадській думці міцно утвердилася думка, що просто так ніхто не пише.

Тобто, від перших паростків діалогізму ми знову повернулися в систему монологізму.

Так, зокрема, мас-медіа як прямий учасник локального збройного конфлікту Росія-Україна може сприяти наступним варіантами дій: 1) приховування планування конфлікту; 2) видачі іншого напрямку удару; 3) дезінформації щодо характеру збройного втручання; 4) підриву бойового духу противника; 5) перебільшенням успіху певних дій [7, с. 270]. Всі ці цілі безпосередньо пов'язані з ефективним введенням військових дій, тому роль мас-медіа повинна оцінюватися як набагато серйозніша.

Мовчання мас — «це не мовчання, яке не говорить, це мовчання, яке накладає заборону на те, щоб про нього говорили від його імені» Представників у мовчазної більшості немає — «репрезентація розплачується за своє

минуле панування» [1, с. 7]. Прогрес соціального завжди мав зворотну, тіньову сторону. Повна перемога соціального і прийняття його всіма — це ілюзія. Опір йому прогресував більш швидкими темпами. Сьогодні соціалізації пручаються маси — численні, інертні, безликі та безструктурні, в чому і полягає їх сила. Якщо при традиційному відкритому опорі, наприклад, засобам масової інформації група намагається інтерпретувати повідомленням по-своєму, відповідно до кодів групи, то масі непотрібні ні коди, ні смисли, вони все перетворюють на видовища. Наука, знання і техніка існують в якості магічних практик і споживаних видовищ.

Єдиний феномен, який близький масі як винуватцеві потрясінь і смерті соціального, — це тероризм. З одного боку, маса і тероризм — непримиренні вороги, і влада без праці зіштовхує їх один з одним. Але з іншого — є і те, в чому вони дивним чином збігаються. Сучасний тероризм тримає під прицілом соціальне у відповідь на тероризм соціального. І він тримає під прицілом саме сучасне соціальне: переплетення сфер, зв'язків, центрів і структур, мережа контролю та блокування — все те, що оточує нас з усіх боків і завдяки чому ми опиняємося мовчазною більшістю. Тероризм настільки ж позбавлений сенсу і настільки ж невизначеності, як і система, з якою він бореться.

Проблема управління повідомленнями ЗМІ у разі конфлікту вирішується також обмеженням доступу журналістів до театру розвитку подій. Різко звузивши можливості отримання інформації, вдається збільшити інтерес до офіційної точки зору. Але такі затримки можуть носити тільки тимчасовий характер, тільки в перші години після початку військових дій, в іншому випадку розвивається істотне неприйняття дій владних структур з боку журналістів.

Не тільки військовий конфлікт у чистому вигляді викликає необхідність звернення до даної проблематики. Серйозні проблеми з управлінням мас-медіа ефектами виникають в сучасному світі при захопленні заручників терористами. Терористи в цих випадках дуже сильно зорієнтовані на засоби комунікації і журналістів, відповідним чином корелюючи свої дії.

Маніпуляції з громадською думкою є серйозним інструментарієм політики як у воєнний, так і в мирний час. Практично всі країни відкриті впливу міжнародних мас-медіа, що підвищує ефективність подібних інформаційних операцій.

Україна своїм Майданом показала, як можна скидати клептократичну владу. З боку Росії у даний час використовуються архівні історичні технології з ефективного управління масами. Стає очевидним, що для цього використані два основні компоненти: 1) якась велика, але

абстрактна мета і 2) суттєвий елемент містики. Цей коктейль відключає суспільну свідомість і перетворює народ на некерований натовп. Як уособлення великої ідеї, виникають перші паростки «російського світу», родича «світової революції». Засоби масової інформації вже відкалібровані під нові завдання.

Саме тому у контексті подій інформаційної війни Росія-Україна можна говорити про поняття «медіа-тероризм» та вплив медіа-тероризму на масову свідомість. Нові мас-медіа, всесвітня глобальна мережа, цифрові технології та інше забезпечили перевагу навіть самих невеликих терористичних угруповань, при вмілому використанні ними новітніх і традиційних засобів масової інформації у здійсненні медіа-терористичної діяльності. Медіа-тероризм руйнує відчуття стабільності та безпеки, яке необхідно кожному члену суспільства. Викликаючи дисбаланс в свідомості людей (внутрішній дисбаланс), медіа-тероризм провокує і зовнішні зміни в суспільстві — тиск на державний апарат, міжетнічні конфлікти, депресію та інші.

Методами інформаційної війни між Росією та Україною є розповсюдження дезінформації та представлення інформації у вигідному для себе ключі. Дані методи, які застосовує агресор, дозволяють спалювати оцінку того, що відбувається, деморалізовувати громадян та у короткій перспективі забезпечити їх перехід на сторону агресора (Росії). Російська пропаганда також глибоко проникла в західне середовище і створила у себе контрпропагандистський щит. У свою чергу, соціальні мережі (Twitter, Facebook, Instagram та ін.) допомагають просувати матеріали, тим самим розширюючи й так зомбовану аудиторію [2], [3].

Тож, будучи вільними від контролю, транслюючи неправдиву інформацію про ту чи іншу подію, мас-медіа можуть бути страшною зброєю в руках терористів, сіяти паніку і жах, сприяти соціальній дестабілізації, виникненню міжнародних конфліктів, деструктивних явищ у суспільстві (депресія, зневіра в державу і т.д.).

Висновки. Аналіз феномена, що отримав назву «маси», «масового суспільства» знаходить відображення в різних сучасних філософських, соціологічних, політологічних, культурологічних концепціях. Багато в чому саме в цьому розмаїтті підходів полягає найбільша складність систематизації всього спектру концепцій, що вивчають цю проблему. Маси — поняття кількісне і візуальне: безліч. Щоб зрозуміти це грандіозне явище, треба намагатися не вкладати в такі слова, як «повстання», «маса», «влада», «тероризм» і т.д. сенс виключно або переважно політичний. Тісний зв'язок між тероризмом та ЗМІ є своєрідним симбіозом, де одна сторона отримує необхідне інформаційне супроводження своєї діяльності, а друга — ін-

формаційні приводи і інтерес публіки, що дозволяє говорити зараз про особливу форму тероризму — медіа-тероризм.

Гарантування безпеки суспільства від впливу медіа-тероризму — це забезпечення безпеки кожної людини. І досягти цього виключно технічними засобами (шляхом контролю над засобами передачі інформації, Інтернет-простором та ін.) неможливо. Для того, щоб протистояти негативному ефекту, який надає медіа-тероризм на суспільну свідомість, необхідно почати з ключового методу впливу на суспільство,

який знаходиться в руках терористів — залякування, а також основного (вільного або мимовільного інструменту) — мас-медіа. Свідомість громадян, розуміння того, в чому полягають причини тероризму, лояльність до інших народів, їх вірувань, звичаїв, традицій, медіа-грамотність (вміння протистояти спробам маніпулювання собою за допомогою інформаційних потоків), довіра до держави та інші складові допоможуть вибудувати систему захисту кожної людини від негативного впливу медіа-тероризму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Жан Бодрийяр. В тени молчаливого большинства, или конец социального = A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social / Перевод с фр. Н. В. Сулова. — Екатеринбург: Издательство уральского университета, 2000.
2. Інформаційні технології боротьби з тероризмом : матеріали наук.-практ. конф., Київ, 15 лип. 2012 р. / Акад. наук вищ. освіти України, Global academy of allied leadership Academy of open society security. — К. : Ліпкан О. С., 2012. — 91 с.
3. Информационная война против Украины: сюжеты, методы, противоядие / Электронный ресурс. — [Режим доступа]: http://news.liga.net/articles/politics/1041096_informatsionnaya_voyna_protiv_ukrainy_syuzhety_metody_protivoyadie.htm
4. Лебон Г. Психология народов и масс / Гюстав Лебон; [пер. с фр. А. Фрийдмана и Э. Пименовой]. СПб.: Издание Ф. Павленкова, 1896. — 329 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. — М. : Эксмо-Пресс, 2004.— 368 с.
6. Кіслов Д. В. Сучасні медіа та інформаційні війни / Д. В. Кіслов; Київ. міжнар. ун-т, Ін-т журналістики. — К. : Леся, 2012. — 239 с.
7. Почепцов Г.Г. Психологические войны. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» — 2000. — 528 с.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015

REFERENCES:

1. Zhan Bodriyar. V teni molchalivogo bolshinstva, ili konets sotsialnogo = A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social (In Heating molchalyvoho Most, Or End of Social = A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social). Ekaterinburg: Izdatelstvo uralskogo universiteta, 2000.
2. Informatsiyni tekhnolohiyi borot'by z teroryzmozom : materialy nauk.-prakt. konf., Kyiv, 15 lyp. 2012 r. (Information Technology combating terrorism materials scientific-practic. Conf., Kyiv, July 15. 2012). Akad. nauk vyshch. osvity Ukrayiny, Global academy of allied leadership Academy of open society security. — K. : Lipkan O. S., 2012. — 91 p.
3. Informatsionnaya voyna protiv Ukrainyi: syuzhety, metody, protivoyadie (Information war against Ukraine: subjects, methods, antidote). Mode of acces: http://news.liga.net/articles/politics/1041096_informatsionnaya_voyna_protiv_ukrainy_syuzhety_metody_protivoyadie.htm
4. Lebon G. Psihologiya narodov i mass (The Crowd: A Study of the Popular Mind). SPb.: Izdanie F. Pavlenkova, 1896. — 329 p.
5. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem (Manipulation of consciousness). M. : Eksmo-Press, 2004.368 p.
6. Kislov D. V. Suchasni media ta informatsiyni viyny (Modern media and information warfare). K. : Lesya, 2012. — 239 p.
7. Pocheptsov G.G. Psihologicheskie voynyi (Psychological war). M.: «Refl-buk», K.: «Vakler» — 2000. 528 p.

Зубарева Марія Анатоліївна - кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач
Національний університет «Острозька академія»
Адреса: 35800, м. Острог, вул. Семінарська, 2
E-mail: maxazub@mail.ru

Zubarieva Mariya Anatoliyivna- PhD in social communication, senior Lecturer
National university «Ostrog academy»
Address: 2, Seminars'ka Str., Ostrog, 35800, Ukraine
E-mail: maxazub@mail.ru